

Dr Monika Dorota Adamczyk
Katedra Socjologii Wiedzy i Edukacji
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
mdadamczyk@kul.pl

AUTOREFERAT

1. IMIĘ I NAZWISKO

Monika Dorota Adamczyk

2. POSIADANE DYPLOMY, STOPNIE NAUKOWE/ARTYSTYCZNE

- Doktor nauk humanistycznych w zakresie socjologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Socjologii, Lublin, 2009
- 2005-2008 studia doktoranckie, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych w Warszawie
- Magister socjologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Socjologii, Lublin, 1996
- 1994-1996 – Dyplom ukończenia Lubelskiego Studium Samorządowego Fundacji Rozwoju KUL i Fundacji Konrada Adenauera.

3. INFORMACJE O DOTYCHCZASOWYM ZATRUDNIENIU W JEDNOSTKACH NAUKOWYCH/ARTYSTYCZNYCH

Od 2012 adiunkt w Katedrze Socjologii Wiedzy i Edukacji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Instytut Socjologii

2009-2011 asystent naukowo-dydaktyczny w Katedrze Socjologii Religii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Instytut Socjologii

4. WSKAZANIE OSIĄGNIĘCIA WYNIKAJĄCEGO Z ART. 16 UST. 2 USTAWY Z DNIA 14 MARCA 2003 R. O STOPNIACH NAUKOWYCH I TYTULE NAUKOWYM ORAZ O STOPNIACH I TYTULE W ZAKRESIE SZTUKI (DZ.U. 2016 R. POZ. 882 ZE ZM. W DZ.U. Z 2016 R. POZ. 1311):

A) tytuł osiągnięcia naukowego/artystycznego

„Społeczne uwarunkowania pomyślnego starzenia się i aktywnego przygotowania do emerytury”

B) (autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa, recenzenci wydawniczy),

M.D. Adamczyk, „Społeczne uwarunkowania pomyślnego starzenia się i aktywnego przygotowania do emerytury”, 2019, Wydawnictwo KUL, Lublin

Recenzenci wydawniczy:

Dr hab. prof. nadzw. Mariusz Zemło, Uniwersytet w Białymstoku,

Dr hab. prof. nadzw. Jolanta Kopka, Społeczna Akademia Nauki w Łodzi

C) Omówienie celu naukowego/artystycznego ww. pracy/prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania

1. Przedmiot zainteresowań badawczych i związane z nimi cele badawcze

Monografia „Społeczne uwarunkowania pomyślnego starzenia się i aktywnego przygotowania do emerytury” jest zwięźczeniem kilkuletnich badań nad emeryturą i starością jako fazą życia człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem nastawienia do tego okresu, a mianowicie, cech przypisywanych temu okresowi, autodefinicji pomyślnego starzenia się, obrazu emerytury, aktywności na emeryturze i w okresie starości itp. Książka, którą przedstawiam do oceny, dotyczy wspomnianych zagadnień, a jej zamierzeniem jest identyfikacja nastawienia Polaków do starości i emerytury. Stanowi próbę opracowania modelu uwarunkowań pomyślnego starzenia i aktywnego przygotowania się do emerytury w kategoriach danych i zachodzących między nimi związków.

Problem badawczy monografii wskazanej jako osiągnięcie naukowe należy do kluczowych współczesnych dylematów życia społecznego w Polsce i odnosi się m.in. do negatywnego nastawienia do emerytury oraz braku świadomego i zaplanowanego przygotowania do tego okresu¹, czego skutkiem jest m.in. mniej pomyślne, niż jest to możliwe, przeżywanie okresu starości w znacznie szerszym rozumieniu aniżeli tylko finansowym i zdrowotnym. Ujęty w ten sposób problem badawczy jest wielowymiarowy i osadza prowadzone analizy na płaszczyźnie mikrospołecznej, odnoszącej się do indywidualnych zasobów i uwarunkowań społecznych oraz demograficznych wpływających na postrzeganie emerytury i starości, a także wiąże analizy z poziomu mikro z poziomem mezo, na którym badane są postawy Polaków wobec starości i starzenia się oraz role społeczne związane z wiekiem, płcią i fazą życia.

¹ J. Czapiński, M. Góra, *Świadomość „emerytalna” Polaków*, Publikacje Europejskiego Kongresu Finansowego, Warszawa 2016.

Wskazana tematyka stanowi przedmiot zainteresowań socjologii starości, subdyscyplina ta ma już swoje ugruntowane od lat miejsce na międzynarodowym forum socjologicznym. Sieć badawcza zajmująca się starością (Ageing in Europe) funkcjonuje w ramach Europejskiego Towarzystwa Socjologicznego (ESA) od początku jego istnienia, tj. od 1992 roku². Międzynarodowe Towarzystwo Socjologiczne (ISA) powołało komitet badawczy zajmujący się starością (Sociology of Ageing). W Polsce tematyka starości bardzo wyraźnie obecna jest w dyskursie naukowym od zielonogórskiego zjazdu Polskiego Towarzystwa Socjologicznego w 2007 roku (grupa tematyczna poświęcona starości kierowana przez J. Perek-Białas i A. Hoffa), jakkolwiek należy podkreślić, że badania i analizy dotyczące tej problematyki są prowadzone z różną intensywnością od lat siedemdziesiątych XX wieku³. Tradycja badań nad starością jest zatem bogata i znalazła wielu kontynuatorów zarówno pośród badaczy koncentrujących się na zagadnieniach zmiany ról i miejsca osoby starszej we współczesnym społeczeństwie polskim, jakości życia w tym okresie, aktywności w fazie starości lub jej braku. Dorobek badawczy w tym zakresie proponuje wiele cennych terminów i schematów interpretacji.

Zainteresowanie tematyką starości, emerytury, aktywnego przygotowania się i przeżywania tego okresu w życiu wynika z przekonania, że socjologia starości powinna znaleźć bardziej wyeksponowane miejsce w polskiej nauce i praktyce społecznej, choćby dlatego, że procesy starzenia się w perspektywie najbliższych kilkudziesięciu lat staną się kluczowymi trendami społecznymi o poważnych skutkach społecznych takich np., jak wzrost obciążenia ludności w wieku produkcyjnym ludnością, która zakończyła aktywność zawodową, zagrożenie niewydolnością systemu zabezpieczenia społecznego, który może skutkować obniżeniem wysokości świadczeń i wzrostem poziomu odprowadzanych składek na ubezpieczenie społeczne, odpływ ludności młodej z obszarów peryferyjnych i związany z tym problem singularyzacji starości, szczególnie późnej i niesamodzielnej, brak infrastruktury w zakresie usług opieki społecznej i ochrony zdrowia⁴.

Prezentowana monografia wpisuje się w nurt badań mających na celu pogłębione rozpoznanie problematyki związanej ze starością, poszerzające dotychczasowe dokonania „ogólnosocjologiczne” w tym zakresie, a także wypracowane w ramach innych subdyscyplin

² J. Mucha, Ł. Krzyżowski, *Ku socjologii starości. Starzenie się w biegu życia jednostki*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2011.

³ J. Piotrowski, *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie*, Wyd. PWN, Warszawa 1973.

⁴ A. Organiściak-Krzykowska, *Konsekwencje społeczno-ekonomiczne sytuacji demograficznej w Polsce*, w: *Sytuacja demograficzna Polski jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, red. J. Hryniewicz, J. Witkowski, A. Potrykowska, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2018, s.130-145.

socjologii, jak np. socjologii rodziny, socjologii medycyny, socjologii zdrowia i choroby itd. Jak zauważa P. Czekanowski, analizy poświęcone starzejącemu się społeczeństwu nie powinny ograniczać się do zwykłych statystyk, gdyż liczby mogą być interpretowane na rozmaite sposoby⁵. Socjologia starości ma szansę pomóc w pełniejszym rozumieniu tych liczb oraz wyjaśnieniu znaczenia i skutków starzenia się ludności⁶. Prezentowana monografia – zawarte w niej wyniki badań empirycznych, ich analiza – wpisuje się w przytaczane w literaturze poniższe trzy powody wskazujące na użyteczność socjologii starości w poznawaniu problematyki ludzi starych:

Po pierwsze, warto wykorzystywać analizę socjologiczną do interpretacji zagadnień związanych ze starością w wyjątkowo szerokiej perspektywie, ponieważ dla socjologów interesująca jest sama starość, która jest procesem dynamicznym i synergicznym⁷ i wpływa na zachowania społeczne. Socjologowie, mając świadomość, że zmiany te mogą różnie przebiegać w różnych społeczeństwach czy kulturach, w analizach przyjmują za punkt widzenia perspektywę osób starszych i starzejących się. Takie podejście przyjęte jest również w prezentowanej monografii i odwołuje się do założeń koncepcji „współczynnika humanistycznego” Floriana Znanieckiego, który podkreślał, że wszelkie fakty społeczne, w odróżnieniu od przyrodniczych, są zawsze faktami związanymi z działalnością jakichś ludzi, są „faktami czyimiś”, są czyimś doświadczeniem życiowym, dlatego można je badać jedynie przyjmując perspektywę tych ludzi, patrzeć na świat ich oczami⁸.

Jak zauważa P. Czekanowski, badania socjologiczne pozwalają także na poznanie różnic występujących pomiędzy osobami starszymi a osobami będącymi w innych fazach życia, jak również różnic pomiędzy samymi osobami starszymi, a nie głównie podobieństw umożliwiających stworzenie jednolitego modelu pomocowego dla tej grupy⁹. Podejście socjologiczne jest odmienne od przyjętego w politykach społecznych i instytucjach realizujących programy pomocowe dla osób starszych, w których starość widziana jest jako problem, który należy rozwiązać, i w tym celu bardzo często dąży się do stworzenia „homogenicznego” obrazu tej grupy osób¹⁰. W prezentowanej pracy starość nie jest traktowana

⁵ P. Czekanowski, *Społeczne aspekty starzenia się ludności w Polsce. Perspektywa socjologii starości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2012, s. 59.

⁶ Fennel G., Phillipson C., Evers H., *Sociology of old age*, Philadelphia, Open University Press, 1993.

⁷ B. Szatur-Jaworska, *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, ASPRA-JR, Warszawa 2000, s. 33–60.

⁸ W. Sitek, *Znaniecki Florian*, w: *Encyklopedia socjologii*, red. W. Kwaśniewicz, t. 4, Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2002, s. 365.

⁹ P. Czekanowski, *Społeczne aspekty starzenia się ludności w Polsce. Perspektywa socjologii starości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2012, s. 59–60.

¹⁰ P. Szukalski, *Zagrożenie czy wyzwanie – proces starzenia się ludności*, „Polityka Społeczna” 2006, nr 9, s. 6–10.

jako problem społeczny, ale jako zjawisko zindywidualizowane i uwarunkowane wieloma czynnikami, które należy poznać, aby zrozumieć istniejący stan rzeczy. W analizie przyjęto perspektywę biegu życia jednostki, co pozwala na pełniejsze wyjaśnienie zagadnień związanych ze starością i starzeniem się w warunkach dynamicznych przemian. W tym celu między innymi odwołano się do pojęcia pokolenia w znaczeniu kategorii osób znajdujących się w tej samej fazie życia, posiadającej te same własności¹¹. Jak pisze Ossowska, „każdy człowiek przechodzi w życiu przez pewne fazy, proces wzrastania czy też proces starzenia się. (...) Chociaż wiek stanowi tu kryterium włączania do pokolenia, pokolenia nie są w tym wypadku związane z żadną datą. (...) Przez przepływ pokoleń rozumie się tu zatem przechodzenie tych samych osób przez różne fazy swojej biografii”¹². Takie znaczenie jest jednym z pięciu zaproponowanych przez Marię Ossowską. W celu poznania punktu widzenia osób znajdujących się w różnych fazach życia, idąc za łacińską maksymą *Quod tu es, fui, quod sum, tu eris*. (łac.) (czym ty jesteś, ja byłem, czym ja jestem, ty będziesz), badaniu poddano dwukrotnie populację generalną definiowaną jako Polacy w wieku 15 lat i więcej (każda próba ponad 1000 osób). W ramach każdej z prób wydzielono trzy subpopulacje: osoby w wieku produkcyjnym niemobilnym, osoby mające do 10 lat do przejścia emeryturą, osoby na emeryturze.

Po drugie, analiza socjologiczna pozwala zweryfikować pewne mity na temat starości, np. dotyczące obaw czy planów związanych z tym okresem życia. To dzięki socjologii zorientowanej na problematykę starości (socjologia starości) można np. poznać, czy potocznie funkcjonujące przekonania co do ograniczeń, jakie niesie starość, są prawdziwe. Rzetelnej wiedzy na ten temat mogą dostarczyć jedynie badania empiryczne, wskazujące na zachodzące zmiany. Opierając się jedynie na nieaktualnych wzorach zachowań społecznych czy funkcjonujących w społeczeństwie stereotypach, nie będziemy w stanie wypracować efektywnych i optymalnych rozwiązań pozwalających na przeżywanie starości w zgodzie z własnymi możliwościami i potrzebami¹³. W prezentowanej monografii podjęto m.in. próbę zweryfikowania oczekiwań i obaw Polaków wobec starości i emerytury. Przeprowadzone badania empiryczne na reprezentatywnych statystycznie próbach ponad 1000 osób pozwoliły na sformułowanie pewnych uogólnień dotyczących tych zagadnień i potwierdziły panujące negatywne nastawienie do emerytury i starości.

¹¹ M. Ossowska, *Koncepcja pokolenia*, „Studia Socjologiczne” 1963, nr 2(9), s. 48.

¹² Tamże, s. 48–49.

¹³ P. Czekanowski, *Společne aspekty starzenia się ludności w Polsce. Perspektywa socjologii starości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2012, s. 59.

Po trzecie, perspektywa socjologiczna pozwala na zrozumienie długookresowych trendów społecznych. Na przykład przechodzenie na emeryturę można analizować jako zjawisko wywołujące duże zmiany w relacjach międzyosobowych i rodzajach ludzkiej aktywności¹⁴. Przedstawiona monografia analizuje przechodzenie na emeryturę właśnie w kategoriach aktywności, a prowadzone analizy empiryczne utworzyły trzy spójne wymiary, w których przebiega ta aktywność: wymiar aktywności intelektualnej, wymiary aktywności społeczno-ekonomicznej i wymiar aktywności prozdrowotnej.

Prezentowana rozprawa stara się wypełnić jedynie w pewnym zakresie lukę „poznawczą”, którą ujawniły liczne konsekwencje starzenia się społeczeństwa polskiego. Monografia wskazana jako osiągnięcie naukowe:

- dostarcza wiedzy empirycznej dotyczącej tematyki uwarunkowań społeczno-demograficznych nastawienia do okresu starości i emerytury;
- rozwija rzadziej wykorzystywane w socjologii polskiej podejście do osób starszych jako pokolenia w znaczeniu kategorii osób będących w tej samej fazie życia;
- dostarcza wstępnych narzędzi pomiarowych wskazanych powyżej zagadnień w postaci skal i indeksów;
- prezentuje autorski model uwarunkowań nastawienia do okresu starości i emerytury oraz przygotowania do emerytury.

Cel książki

Celem zasadniczym prowadzonych w opracowaniu analiz jest weryfikacja **tezy, że osoby pozytywnie nastawione do okresu starości i emerytury rozumieją przygotowania do emerytury jako bardziej świadomy i aktywny proces jednostkowy niż osoby nastawione do emerytury negatywnie, co różnicuje się w populacji ze względu na posiadane indywidualne zasoby społeczne i ekonomiczne**. Ujęty w ten sposób cel jest wielowymiarowy. Wynika to stąd, że pozytywne nastawienie do okresu starości i emerytury wiąże się ściśle:

- po pierwsze – z pomyślnym starzeniem się;
- po drugie – z pozytywnym postrzeganiem emerytury jako odrębnej fazy życia złożonej z różnego rodzaju aktywności, w tym nowych, niepodjęmowanych w okresie aktywności zawodowej;
- po trzecie – z pozytywnymi postawami wobec starzenia się i starości w ogóle.

¹⁴ V.W. Marshall, P. Yaylor, *Restructuring the Lifecourse: Work and Retirement*, in: *The Cambridge Handbook of Age And Ageing*, ed. M.L. Johnson, Cambridge University Press, 2005. p. 572–583.

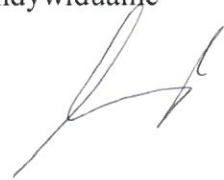
2. Model uwarunkowań aktywnego przygotowania się do emerytury i pomyślnego starzenia

Na wstępie należy podkreślić, że z uwagi na niedostateczną liczbę badań i analiz, a co za tym idzie, istnienie luki poznawczej w literaturze dotyczącej starości i emerytury w kontekście prowadzenia przygotowań do nich, to właśnie czynniki na poziomie mikroanalizy, jak i związane z nimi indywidualne działania stanowią główny przedmiot zainteresowania badawczego w prezentowanej monografii. Przyjęcie celu badawczego odwołującego się do dwóch zasadniczych płaszczyzn analiz socjologicznych, a mianowicie mezo i mikro, pozwoliło na skonstruowanie autorskiego modelu uwarunkowań nastawienia do okresu starości i emerytury i przygotowania do emerytury. Poziom makro nie podlega bezpośredniej analizie, jednak jego elementy takie jak: procesy demograficzne, zmiany instytucjonalne, polityka senioralna, system ubezpieczeń społecznych stanowią podstawę analiz prowadzonych na poziomach mikro i mezo, a ponieważ są w literaturze przedmiotu bardzo dobrze opisane, interesującym przedsięwzięciem badawczym wydawało się skoncentrowanie się na poziomach mikro i mezo. Prezentowany model można opisać w następujący sposób.

Aktywne przygotowywanie się do emerytury oraz aktywność na emeryturze na poziomie **1) makro** są warunkowane między innymi zachodzącymi procesami demograficznymi i powiązanymi z nimi przeobrażeniami instytucjonalnymi (zmiana wieku emerytalnego, nowe formy zabezpieczenia finansowego emerytury, zmiana polityki senioralnej itp.)

Na poziomie **2) mezo** na nastawienie wobec starości i emerytury definiowane przez pryzmat pomyślnego starzenia się i obrazu emerytury mają wpływ uwarunkowania społeczno-kulturowe, np. rozpowszechnione w danym społeczeństwie postawy wobec starości i starzenia się, tzw. klimat społeczny dla ludzi w starszym wieku. Nie bez znaczenia dla różnicowania aktywności na emeryturze i obrazu starości są role społeczne przypisane do grup wieku, płci i poszczególnych faz życia, definiowanych wiekiem, stanem cywilnym i aktywnością ekonomiczną.

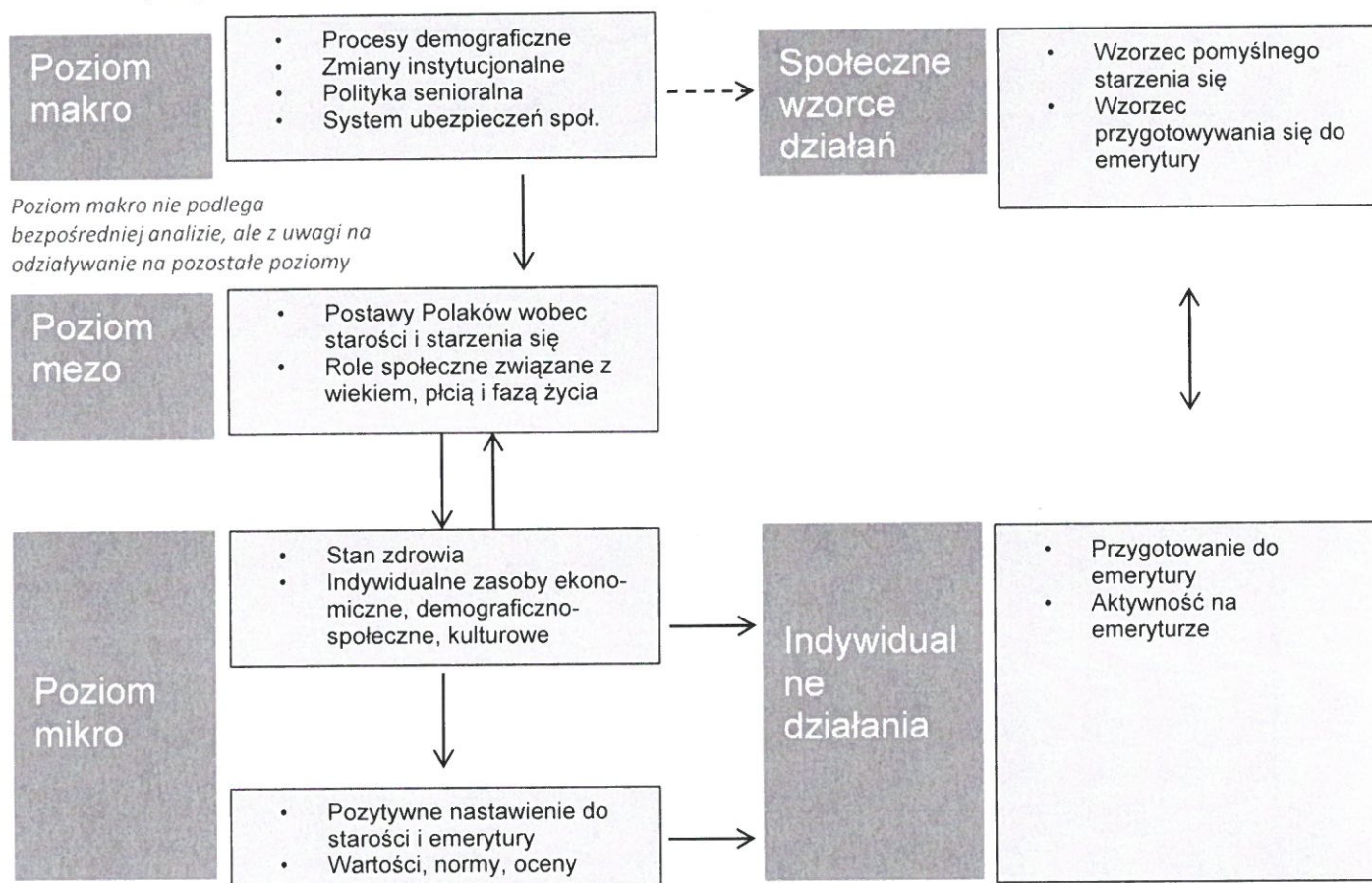
Na poziomie **3) mikro** można mówić o indywidualnych uwarunkowaniach nastawienia do starości i emerytury, na które składają się z jednej strony czynniki biologiczne (stan zdrowia), z drugiej strony czynniki demograficzne (płeć, wiek, stan cywilny), indywidualne

zasoby ekonomiczne (dochód, autoocena sytuacji materialnej) i społeczno-kulturowe (wykształcenie, status zawodowy) oraz preferencje (hierarchia wartości, realizowane normy, oceny moralne).

Z uwarunkowaniami na poziomie mikro łączą się **4) indywidualne działania** związane z jednej strony z realizacją przez osoby starsze postulatu pomyślnego starzenia się w wymiarze aktywności, z drugiej strony z aktywnym przygotowywaniem się do emerytury młodszej części populacji, co z kolei również jest warunkowane indywidualnymi zasobami społeczno-demograficznymi, ekonomicznymi i kulturowymi. Rozpowszechniające się indywidualne działania mogą prowadzić do wytworzenia się schematów działań, tj. **5) wzorców przygotowywania się do emerytury i pomyślnego starzenia się, w tym aktywności na emeryturze.**

Schemat: Model uwarunkowań pomyślnego starzenia i aktywnego przygotowania się do emerytury

Źródło: opracowanie własne

Jak już zostało podkreślone, to czynniki na poziomie mikroanalizy, jak i związane z nimi indywidualne działania stanowią główny przedmiot zainteresowania badawczego w prezentowanej monografii. Zainteresowania te wynikają również z stąd, że mimo iż od dłuższego czasu zagadnienia starzenia się społeczeństwa obecne są w debacie publicznej, a także dyskursie naukowym oraz polityce¹⁵, to problematyka nastawienia do emerytury jako okresu w życiu, definiowania tego okresu, przypisywania mu określonych cech i obaw z nim związanych, a także podejmowanych sposobów przygotowania do emerytury jest rzadziej

¹⁵ B. Synak, *Polska starość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, 2002; B. Szatur-Jaworska, *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, Aspra-jr, Warszawa 2002; P. Szukalski (red.), *Przygotowanie do starości. Polacy wobec starzenia się*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2009; J. Mucha, Ł. Krzyżowski, *Ku socjologii starości. Starzenie się w biegu życia jednostki*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2011; J. Perek-Białas, A. Hoff, *Developing the „Sociology of ageing” to tackle the challenge of ageing societies in Central and Eastern Europe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków; W. Kowalik, A. Pawlina, *Nowe zjawiska i procesy w badaniach nad polskimi kulturami starości*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2015.

podejmowana. Oczywiście tak instytucje państwowe, jak i naukowcy interesują się zagadnieniami dezaktywizacji i wiekiem okołoemerytalnym, przeprowadzono np. badania „Dezaktywizacja osób w wieku okołoemerytalnym” zlecone przez Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz MPiPS w 2008 roku¹⁶, analizy Głównego Urzędu Statystycznego z roku 2007 dotyczące przechodzenia Polaków na emeryturę¹⁷, największy do tej chwili zrealizowany projekt badawczy poświęcony ludziom w podeszłym wieku pt. „PolSenior”¹⁸, czy projekt EUROFAMCARE, w którym polski zespół pod kierownictwem B. Bień przeprowadził ważne badania ilościowe nad temat opieki rodzinnej nad osobą starszą¹⁹.

3. Pytania badawcze i przyjęte hipotezy

W nawiązaniu do przedstawionego modelu w monografii podjęta została próba odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

1. Poziom mezo:

a) Jakie postawy wobec starzenia się i starości reprezentują Polacy, tj.:

- Jak często myślą o własnej starości?
- Jaką orientacją temporalną się charakteryzują?
- Jakie są ich oczekiwane zmiany jakości życia po przejściu na emeryturę, a jakie zmiany rzeczywiście mają miejsce?
- Jakie mają obawy związane ze starością?
- W jakim zakresie charakteryzuje ich ageizm?
- Dlaczego uznają ludzi starszych za przydatnych lub nieprzydatnych społecznie?
- Jakie strategie radzenia sobie w sytuacjach problemowych w okresie starości planują przyjąć?
- Jakie są obszary ich aktywności na emeryturze?

b) W jakim zakresie te postawy wobec starzenia się i starości różnicują się ze względu na różne czynniki demograficzne, społeczne i ekonomiczne?

¹⁶ Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Dezaktywizacja osób w wieku okołoemerytalnym*, MPiPS, Warszawa 2008.

¹⁷ GUS, *Przejście z pracy na emeryturę*, 2007.

¹⁸ M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski (red.), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce (PolSenior)*, Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań 2012.

¹⁹ B. Bień (red.), *Family caregiving for the elderly in Poland*, Trans Humana, Białystok 2006.

c) Jakie specyficzne role społeczne są przypisywane osobom starszym?

2. Poziom mikro:

- Jak Polacy rozumieją pomyślne starzenie się?
- Jakie wymiary pomyślnego starzenia się można wyróżnić? W jakim stopniu poszczególne wymiary autodefinicji pomyślnego starzenia się są ważne dla Polaków?
- Czy / w jakim zakresie istnieje dyskrepancja między pomyślnym starzeniem się²⁰ a rozumieniem pomyślnego starzenia się w populacji generalnej i w różnych subpopulacjach?
- W jakim zakresie zmienne demograficzne, społeczne i ekonomiczne różnicują autodefinicję pomyślnego starzenia się, w tym w poszczególnych wymiarach pomyślnego starzenia się?
- Jaki Polacy mają obraz emerytury?
- Czy obserwuje się korelacje między obrazem emerytury a ważnością poszczególnych wymiarów pomyślnego starzenia się?
- W jakim zakresie zmienne demograficzne, społeczne i ekonomiczne różnicują obraz emerytury?

3. Indywidualne działania:

- Co dla Polaków oznacza przygotowywanie się do emerytury?
- W jakim stopniu są ważne dla nich poszczególne wymiary autodefinicji przygotowania do emerytury?
- Czy obserwuje się korelacje pomiędzy wymiarami autodefinicji pomyślnego starzenia się a wymiarami autodefinicji przygotowania do emerytury?
- Czy obserwuje się korelacje między obrazem emerytury a autodefinicją przygotowania do emerytury?
- W jakim zakresie zmienne demograficzne, społeczne i ekonomiczne różnicują rozumienie przygotowywania się do emerytury?
- Czy / w jaki sposób Polacy przygotowują się do emerytury?
- Jaki mają Polacy stosunek do pracy zarobkowej na przyszłej emeryturze, a w jakim zakresie są rzeczywiście aktywni zawodowo na emeryturze?

²⁰ W analizie wskazuje się na cztery podstawowe składniki warunkujące pomyślne starzenia się: dobry stan zdrowia psychicznego; utrzymanie zdolności poznawczych, kontynuacja aktywnego udziału w życiu społecznym oraz pożytecznych działań, osobiste odczucia związane z zadowoleniem z życia. Badanie zakłada, że cechy przypisywane pomyślnemu starzeniu będą w jakiejś mierze pokrywać się z tymi obszarami.

ZAŁĄCZNIK 2 DO WNIOSKU O PRZEPROWADZENIE POSTĘPOWANIA HABILITACYJNEGO

- W jakim zakresie zmienne demograficzne, społeczne i ekonomiczne różnicują sposoby przygotowywania się do emerytury, stosunek do pracy zarobkowej w okresie emerytury i faktyczną aktywność zawodową na emeryturze?

W nawiązaniu do powyższych pytań badawczych podjęto w pracy próbę weryfikacji następujących hipotez:

UWARUNKOWANIA Z POZIOMU MEZO
Kobiety, osoby niebędące w związku małżeńskim/partnerskim, osoby niemające dzieci, niepracujące zawodowo częściej niż mężczyźni, osoby w związku małżeńskim/partnerskim, mające dzieci, pracujące zawodowo myślą o własnej starości
Im wyższy wiek, im wyższe wykształcenie, im wyższy miesięczny dochód netto gospodarstwa domowego, tym częstsze myślenie o starości
Wraz z rosnącym wiekiem rośnie prawdopodobieństwo reprezentowania retrospektywnej orientacji temporalnej
Im wyższy poziom wykształcenia formalnego, im wyższy miesięczny dochód netto gospodarstwa domowego, tym wyższe prawdopodobieństwo reprezentowania prospektywnej orientacji temporalnej
Kobiety, osoby w związku małżeńskim/partnerskim, mające dzieci, pracujące zawodowo w większym stopniu reprezentują prospektywną orientację temporalną niż mężczyźni, osoby niebędące w związku małżeńskim, niemające dzieci, niepracujące zawodowo, którzy z kolei w większym stopniu niż kobiety, osoby w związku małżeńskim/partnerskim, mające dzieci, pracujące zawodowo reprezentują retrospektywną orientację temporalną
Wraz z rosnącym wiekiem częściej są oczekiwane negatywne zmiany po przejściu na emeryturę
Kobiety, osoby w związku małżeńskim/partnerskim, mające dzieci, pracujące zawodowo częściej niż mężczyźni, osoby niebędące w związku małżeńskim, niemające dzieci, niepracujące zawodowo spodziewają się pozytywnych zmian po przejściu na emeryturę
Im wyższy poziom wykształcenia formalnego, im wyższy miesięczny dochód netto gospodarstwa domowego, tym rzadziej są oczekiwane negatywne zmiany po przejściu na emeryturę
Im wyższy poziom wykształcenia formalnego, im wyższy miesięczny dochód netto gospodarstwa domowego, tym częściej dostrzegane są pozytywne zmiany po przejściu na emeryturę
Kobiety, osoby w związku małżeńskim/partnerskim, mające dzieci, pracujące zawodowo częściej niż mężczyźni, osoby niebędące w związku małżeńskim/partnerskim, niemające dzieci, niepracujące zawodowo dostrzegają pozytywne zmiany po przejściu na emeryturę
Im wyższy wiek, tym słabsza orientacja ageistyczna
Kobiety, osoby w związku małżeńskim/partnerskim, posiadające dzieci, pracujące zawodowo rzadziej będą reprezentować orientację ageistyczną niż mężczyźni, osoby niebędące w związku małżeńskim/partnerskim, niemające dzieci i niepracujące
Im wyższy poziom wykształcenia, im wyższy dochód gospodarstwa domowego i im lepsza samoocena sytuacji materialnej gospodarstwa domowego, tym niższe prawdopodobieństwo wystąpienia orientacji ageistycznej

Im wyższy wiek, tym rzadziej przypisuje się ludziom starszym aktywności samorealizacyjne
Kobiety, osoby w związku małżeńskim/partnerskim, posiadające dzieci, pracujące zawodowo częściej przypisują ludziom starszym funkcje pomocowe niż mężczyźni, osoby niebędące w związku małżeńskim/partnerskim, niemające dzieci i niepracujące
Im wyższy poziom wykształcenia formalnego, im wyższy miesięczny dochód netto gospodarstwa domowego, im lepsza ocena sytuacji materialnej gospodarstwa domowego, tym wyższe prawdopodobieństwo przypisywania ludziom starszym aktywności „samorealizacyjnych”
Kobiety na emeryturze, emeryci w związku małżeńskim/partnerskim, mający dzieci częściej deklarują realizację działań pomocowych niż mężczyźni na emeryturze, osoby niebędące w związku małżeńskim/partnerskim, niemający dzieci
Im wyższy poziom wykształcenia, im wyższy dochód gospodarstwa domowego i im lepsza samoocena sytuacji materialnej gospodarstwa domowego, tym rzadziej emeryci deklarują realizację działań pomocowych
Mężczyźni na emeryturze, osoby niebędące w związku małżeńskim/partnerskim, niemające dzieci częściej deklarują realizację działań „samorealizacyjnych” niż kobiety na emeryturze, emeryci w związku małżeńskim/partnerskim, mający dzieci
Im wyższy poziom wykształcenia, im wyższy dochód gospodarstwa domowego i im lepsza samoocena sytuacji materialnej gospodarstwa domowego, tym częściej emeryci deklarują realizację działań „samorealizacyjnych”
UWARUNKOWANIA Z POZIOMU MIKRO
Im wyższy wiek, tym niższy indeks pomyślnego starzenia się
Kobiety, osoby w związkach małżeńskich/partnerskich, mające dzieci, pracujące zawodowo charakteryzują się wyższym indeksem pomyślnego starzenia się niż mężczyźni, osoby niebędące w związku małżeńskim/partnerskim, niemające dzieci, niepracujące zawodowo
Im wyższy poziom wykształcenia formalnego, im wyższy miesięczny dochód netto gospodarstwa domowego, im lepsza autoocena sytuacji materialnej gospodarstwa domowego, tym wyższy indeks pomyślnego starzenia się
Im wyższy wiek, tym obraz emerytury jest bardziej pozytywny
Kobiety, osoby w związku małżeńskim/partnerskim, mające dzieci, pracujący zawodowo charakteryzują się bardziej pozytywnym obrazem emerytury niż mężczyźni, osoby niebędące w związku małżeńskim/partnerskim, niemające dzieci, niepracujący zawodowo
Im wyższy poziom wykształcenia formalnego, im wyższy miesięczny dochód netto gospodarstwa domowego, im lepsza autoocena sytuacji materialnej gospodarstwa domowego, tym bardziej pozytywny obraz emerytury
INDYWIDUALNE DZIAŁANIA
Im wyższy wiek, tym mniej są ważne wymiary aktywności intelektualnej i prozdrowotnej w autodefinicji przygotowania do emerytury
Im wyższy wiek, tym ważniejszy jest wymiar aktywności społeczno-ekonomicznej w definicji przygotowania do emerytury

ZAŁĄCZNIK 2 DO WNIOSKU O PRZEPROWADZENIE POSTĘPOWANIA HABILITACYJNEGO

Im wyższy wiek, tym aktywne poszukiwanie informacji jest mniej ważnym wymiarem przygotowania do emerytury
Im wyższy wiek, tym zmiana warunków zatrudnienia jest ważniejszym wymiarem przygotowania do emerytury
Wymiary aktywności intelektualnej i prozdrowotnej w autodefinicji przygotowania do emerytury są ważniejsze dla kobiet, osób w związku małżeńskim/partnerskim, mających dzieci w gospodarstwie domowym i pracujących zawodowo niż dla mężczyzn, osób niebędących w związku małżeńskim/partnerskim, niemających dzieci w gospodarstwie domowym i niepracujących zawodowo
Wymiar aktywności społeczno-ekonomicznej w autodefinicji przygotowania do emerytury jest ważniejszy dla mężczyzn, osób niebędących w związku małżeńskim/partnerskim, niemających dzieci w gospodarstwie domowym i niepracujących zawodowo niż dla kobiet, osób w związku małżeńskim/partnerskim, mających dzieci w gospodarstwie domowym i pracujących zawodowo
Aktywne poszukiwanie informacji jest ważniejszym wymiarem przygotowania do emerytury dla kobiet, osób w związku małżeńskim/partnerskim, mających dzieci w gospodarstwie domowym i pracujących zawodowo niż dla mężczyzn, osób niebędących w związku małżeńskim/partnerskim, niemających dzieci w gospodarstwie domowym i niepracujących zawodowo
Zmiana warunków zatrudnienia jest ważniejszym wymiarem przygotowania do emerytury dla mężczyzn, osób niebędących w związku małżeńskim/partnerskim, niemających dzieci w gospodarstwie domowym i niepracujących zawodowo niż dla kobiet, osób w związku małżeńskim/partnerskim, mających dzieci w gospodarstwie domowym i pracujących zawodowo
Im wyższe wykształcenie, im wyższy miesięczny dochód netto gospodarstwa domowego i im wyższa subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstwa domowego, tym ważniejsze są wymiary aktywności intelektualnej i prozdrowotnej w autodefinicji przygotowania do emerytury
Im wyższe wykształcenie, im wyższy miesięczny dochód netto gospodarstwa domowego i im wyższa subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstwa domowego, tym wymiar aktywności społeczno-ekonomicznej w autodefinicji przygotowania do emerytury jest mniej ważny
Im wyższe wykształcenie, im wyższy miesięczny dochód netto gospodarstwa domowego i im wyższa subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstwa domowego, tym aktywne poszukiwanie informacji jest ważniejszym wymiarem przygotowania do emerytury
Im wyższe wykształcenie, im wyższy miesięczny dochód netto gospodarstwa domowego i im wyższa subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstwa domowego, tym zmiana warunków zatrudnienia jest mniej ważnym wymiarem przygotowania do emerytury
Wraz z wiekiem spada częstotliwość deklaracji przyszłej pracy zawodowej na emeryturze
Wraz z wiekiem emerytów spada odsetek pracujących zawodowo w trakcie emerytury
Mężczyźni, osoby niebędące w związku małżeńskim/partnerskim, niemające dzieci w gospodarstwie domowym, pracujące zawodowo częściej niż kobiety, osoby w związku małżeńskim/partnerskim, mające dzieci w gospodarstwie domowym, niepracujące

ZAŁĄCZNIK 2 DO WNIOSKU O PRZEPROWADZENIE POSTĘPOWANIA HABILITACYJNEGO

50-59 lat	18,7	16,5
60-64 lata	8,6	12,3
65 lat i więcej	10,3	13,9
Płeć		
Mężczyzna	49,1	47,8
Kobieta	50,9	52,2
Wielkość gospodarstwa domowego		
1-osobowe	21,0	20,2
2-osobowe	31,6	35,8
3-osobowe	25,1	21,7
4-osobowe	14,4	14,2
5 lub więcej osób	7,9	8,1
Sytuacja rodzinna		
Kawaler/ panna	27,3	24,7
Związek małżeński/partnerski	56,0	55,9
Rozwiedziony(a)/wdowiec(wdowa)	16,7	19,4
Wykształcenie		
Podstawowe	20,2	14,7
Zasadnicze zawodowe	33,7	31,3
Średnie	33,1	37,3
Wyższe	12,9	16,6
Sytuacja zawodowa		
Ma stałą pracę	50,4	57,9
Pracuje dorywczo	7,1	
Bezrobotny	6,6	6,9
Emeryt/rencista	20,6	24,4
Uczeń/student	9,4	6,2
Zajmuje się domem	3,9	4,7
Urlop wychowawczy	0,7	-
Nie pracuje z innych powodów	1,3	-
Posiadanie dzieci / dzieci w gospodarstwie domowym		
Nie ma dzieci	61,8	70,0
Ma dzieci	38,2	30,0
Miesięczny dochód netto gospodarstwa domowego		
Do 1500 zł	12,2	16,1
1501-2500 zł	18,6	28,2
2501-4000 zł	39,1	35,4
Pow. 4000 zł	30,1	20,2
Wielkość miejscowości zamieszkania		
Wieś	38,7	39,3
Miasto do 20 tys.	12,4	12,7
Miasto 20-50 tys.	11,9	18,7
Miasto 50-100 tys.	8,1	
Miasto 100-200 tys.	8,2	17,4
Miasto 200-500 tys.	9,5	
Miasto 500 tys. i więcej	10,7	11,8
Województwo		
Dolnośląskie	7,1	7,1

ZAŁĄCZNIK 2 DO WNIOSKU O PRZEPROWADZENIE POSTĘPOWANIA HABILITACYJNEGO

Kujawsko-pomorskie	5,9	4,9
Lubelskie	5,9	5,4
Lubuskie	3,0	2,5
Łódzkie	5,9	6,6
Małopolskie	7,7	8,8
Mazowieckie	13,7	14,3
Opolskie	2,9	2,6
Podkarpackie	5,1	5,6
Podlaskie	3,0	3,0
Pomorskie	5,8	6,1
Śląskie	13,7	12,2
Świętokrzyskie	3,0	3,7
Warmińsko-Mazurskie	4,2	4,1
Wielkopolskie	8,9	8,7
Zachodniopomorskie	4,2	4,7

Źródło: badania własne.

Badania terenowe zostały przeprowadzone w dwóch falach, w każdej uczestniczyło ponad 1000 badanych. Narzędziem badawczym w badaniu ilościowym był kwestionariusz wywiadu. W każdej fali wykorzystany był odrębny kwestionariusz wywiadu, poruszający odmienny zakres tematyczny. Pierwszy kwestionariusz w części głównej zawierał zestaw pytań dotyczących starości, znaczenia i roli osób starszych w społeczeństwie, opinii na temat ich aktywności na emeryturze obecnej i przyszłej, stopnia zaangażowania w życie rodziny, postaw ageistycznych, postaw wobec własnej starości, tj. myślenia o niej, obaw z nią związanych, sposobów przystosowania się do starości i radzenia sobie z problemami oraz orientacji temporalnej. Łącznie zawierał 93 itemy. Drugi kwestionariusz zawierał pytania m.in. dotyczące zagadnień związanych z emeryturą, tzn. skojarzeń z nią związanych, sposobów przygotowania się do niej, form wsparcia w przygotowaniu do emerytury, przyjętych sposobów autodefinicji przygotowania do emerytury, sposobów przejścia na emeryturę, wyobrażeń dotyczących pracy zarobkowej na emeryturze. Łącznie zawierał 63 itemy. W kwestionariuszach zastosowano wyłącznie pytania zamknięte, w większości respondenci odpowiadając na nie używali krótszych lub dłuższych skal. Inspiracją dla części pytań były kwestionariusze: użyte w badaniach realizowanych w ramach europejskiego projektu BALL (Be active through lifelong learning), CBOS.

Na koniec należy jeszcze podkreślić, że w niniejszym opracowaniu osoby starsze traktuje się jako pokolenie rozumiane jako kategoria społeczną osób będący w tej samej fazie życia²¹,

²¹ M. Ossowska, *Koncepcja pokolenia*, „Studia Socjologiczne” 1963, nr 2(9), s. 48-49.

której postawy wobec starości różnicują się ze względu na czynniki społeczno-ekonomiczne. W analizach uwzględniono populację generalną, definiowaną jako osoby zamieszkałe w Polsce w wieku 15 lat i więcej, oraz trzy subpopulacje – osoby w wieku produkcyjnym niemobilnym, osoby, które od osiągnięcia wieku emerytalnego dzieli do 10 lat oraz osoby już będące na emeryturze.

Za granicę wieku określającą starość przyjęto 60 lat, zgodnie z definicją zaproponowaną przez Światową Organizację Zdrowia (WHO), co koresponduje również z przyjętymi w naukach społecznych granicami oddzielającymi wiek dojrzały od starszego na poziomie 65 lub właśnie 60 lat²². Wskazanie tej konkretnej cezury czasowej jest istotne, gdyż niektórzy badacze postulują uznanie za początek wieku podeszłego już 55. rok życia, inni chcieliby przesunąć tą granicę do 70. czy nawet 80. roku życia²³.

Na zlecenie autorki opracowania wywiady zostały przeprowadzone przez ankierów dwóch instytutów badawczych – TNS OBOP i Millward Brown International (dawne SMG/KRC). Badania sfinansowano z dotacji na badania statutowe z lat 2015 i 2016. Analizę statystyczną zebranych danych przeprowadzono w oparciu o pakiet statystyczny SPSS.

5. Najważniejsze rezultaty zrealizowanego projektu badawczego

5.1. Postawy Polaków wobec starości i starzenia się

Badania własne dostarczyły szerokiej wiedzy na temat postaw Polaków wobec starości i starzenia się. Ogółem 2/5 badanych nie myśli o obecnej lub przyszłej starości wcale lub myśli o niej rzadko, a czynnikami różnicującymi myślenie o starości są płeć, wiek, stan cywilny, posiadanie dzieci i aktywność zawodowa. Kobiety, osoby starsze, osoby będące w związkach i posiadające dzieci oraz nieaktywne zawodowo częściej myślą o starości. Jak wynika z

²² Z. Szarota, *Gerontologia społeczna i oświatowa. Zarys problematyki*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2004, s. 23; W. Pędich, *Profilaktyka procesów starzenia się*, w: J. Rutkiewicz (red.), *Geriatrya w aspekcie klinicznym i społecznym*, PZWL, Warszawa 1970, s. 326.

²³ M. Brzezińska, *Proaktywna starość. Strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej dorosłości*, Difin, Warszawa 2011, s. 17.

przeprowadzonych badań, blisko 1/4 osób będących na emeryturze jest zadowolona z życia na emeryturze, a oczekiwania emerytów i osób niebędących na emeryturze okazują się w pewnym zakresie zbieżne. Połowa emerytów ma więcej czasu na odpoczynek po przejściu na emeryturę i takiej zmiany oczekuje 47% osób niebędących na emeryturze. Takie wyniki badań dobitnie wskazują na konieczność wdrożenia rozwiązań systemowych, które pozwoliłyby coraz większym rzeszom osób starszych na aktywne konsumowanie czasu wolnego (obecnie emerytury – z racji wydłużającego się trwania życia, co ważne, życia w zdrowiu – trwają znacznie dłużej). Wyniki analiz potwierdzają też konieczność skupienia uwagi przez odpowiednie instytucje państwowe oraz organizacje samorządowe i pozarządowe na rozwijaniu rozmaitych form rekreacji dostosowanej do potrzeb i możliwości grupy odbiorców w starszym wieku. Co oczywiste, wśród zmian, których doświadczają najczęściej respondenci będący na emeryturze, należy wskazać zniedołężnienie i choroby oraz zmiany w wyglądzie fizycznym (takich zmian doświadcza co drugi emeryt).

W prowadzonej analizie, podążając za poglądami E. Tarkowskiej, zgodnie z którymi zagadnienie czasu nie jest przedmiotem badań jedynie psychologów, a temporalny wymiar świadomości społecznej w kontekście starości wydaje się szczególnie ważnym i ciekawym tematem badawczym dla socjologa²⁴, wyróżniłam trzy typy orientacji temporalnych – prospektywną, prezentystyczną i retrospektywną. Badania potwierdziły przyjęte założenia badawcze, że wybór orientacji temporalnej związany jest z wiekiem, co oznacza, że osoby młode (w wieku 18-40 lat) będą identyfikować się z orientacją prospektywną (45%), osoby dojrzałe (41-60 lat) z orientacją prezentystyczną (36%), a osoby starsze 60 lat i więcej z orientacją retrospektywną (19%). Należy jednak zauważyć, że zmienną niezależną różnicującą wybór orientacji temporalnej jest wykształcenie. Im wyższy poziom wykształcenia, tym bardziej traci na znaczeniu orientacja retrospektywna, a zyskuje prospektywna, której sprzyjają również wysoki miesięczny dochód i ocena sytuacji materialnej na poziomie dobrym. Takie wyniki badań wyznaczają dość oczywiste, jednak stale niezrealizowane postulaty społeczne upominające się o odpowiednio wysoki miesięczny dochód netto, ale również emerytury na poziomie nie tylko pozwalającym przeżyć, ale także mieć marzenia i plany na przyszłość. Trudno jest rozwijać zainteresowania, aktywnie odpoczywać bez należytego zabezpieczenia finansowego.

Przeprowadzone badania potwierdzają funkcjonowanie opisywanego w literaturze przedmiotu mechanizmu, w którym niekorzystne myślenie o starości, wynikające z

²⁴ E. Tarkowska, *Czas w życiu Polaków. Wyniki badań, hipotezy, impresje*, PAN, Warszawa 1992, s. 3.

pogarszającej się wraz z wiekiem sprawności, ma negatywny wpływ na postrzeganie starości zarówno przez osoby starsze, jak i przez osoby młode/młodsze. Badania wykazały, że Polacy przede wszystkim obawiają się chorób, niedoleżności i zależności od opieki osób trzecich. Wprawdzie częstotliwość wyrażania takich obaw rośnie wraz z wiekiem, niemniej jednak blisko połowa 18–40-latków również wyraża takie obawy. To zagadnienie zostało ściśle powiązane z przyjętym w ramach badań własnych modelem odnoszącym się do postaw Polaków wobec starości i starzenia się, zaprezentowanym poniżej.

Tabela: Wskaźniki postaw Polaków wobec starości i starzenia się

Postawy		
Wymiar poznawczy	Wymiar emocjonalny	Wymiar behawioralny
1. Częstotliwość myślenia o starości	1. Stopień ageizmu	1. Faktyczne zmiany po przejściu na emeryturę
2. Orientacja temporalna	2. Przyczyny ageizmu/ orientacji nieageistycznych	2. Aktywność osób starszych
3. Oczekiwane zmiany po przejściu na emeryturę	3. Obawy związane ze starością	

Na potrzeby badań własnych przyjęto trójwymiarową koncepcję postawy wobec starości. Wymiar emocjonalny opisywany jest m.in. przez wskaźnik orientacji ageistycznej lub nieageistycznej. Wyniki zaprezentowanych badań wskazały jednoznacznie, iż zdecydowana większość Polaków uważa, że ludzie starsi są potrzebni społeczeństwu (89%), a jedynie 7% respondentów jest zdania, iż stanowią dla niego raczej obciążenie. Zróżnicowanie opinii w tej sprawie jest związane przede wszystkim z wiekiem oraz wykształceniem ankietowanych. Im są oni lepiej wykształceni, tym rzadziej mają skłonność do postrzegania ludzi starszych jako obciążenia, a tym samym w mniejszym stopniu wykazują orientację ageistyczną. Wśród kategorii wiekowych respondenci najbardziej przychylni seniorom znajdują się w przedziale wieku do 45 lat i z wiekiem ta przychylność maleje. Co więcej, to właśnie osoby mające 65 lat i starsze najczęściej twierdzą, że są dla społeczeństwa raczej obciążeniem. Dlaczego społeczeństwo ceni seniorów? Znaczna większość ankietowanych podkreśliła, że mają oni czas dla wnuków, gdy rodzice pracują, mają doświadczenie i wiedzę, których brakuje ludziom młodszy, są dobrymi sąsiadami, zwracają uwagę na to, co się dzieje w ich najbliższym otoczeniu, pomagają finansowo swoim dzieciom i wnukom, a także mają czas na zajmowanie się pracą społeczną. Wśród powodów, dla których ludzie starsi bywają postrzegani jako

obciążenie dla społeczeństwa, najczęściej wymieniane były względy ekonomiczne, np. leczenie, które pochłania więcej pieniędzy, ponieważ osoby starsze chorują częściej i ciężej niż młodsze pokolenie. Przeprowadzone badania wykazują, że to osoby młode częściej wyrażają opinię aprobującą aktywne starzenie się, w którym jest miejsce nie tylko na pomoc rodzinie, ale również na samorozwój i spełnianie własnych marzeń.

5.2. Pomyślne starzenie się

Definicja pomyślnego starzenia się, postrzeganie emerytury, sposoby przygotowywania się do emerytury, ich ważność są kluczowymi i stosunkowo nowe zagadnienia poddawane refleksji na gruncie analiz socjologicznych. Najważniejszą cechą pomyślnego starzenia się w opinii badanych jest zdrowie i sprawność fizyczna. Poziom wskazań na tę cechę kształtuje się powyżej 60% we wszystkich badanych subpopulacjach i populacji generalnej. Innymi ważnymi cechami pomyślnego starzenia się w opinii respondentów są: zabezpieczenie finansowe / niezależność materialna, dobre relacje i więzi uczuciowe w rodzinie, kontakty z innymi osobami i aktywność. Czynnikiem mającym zasadniczy wpływ na utworzony katalog cech jest płeć. Przeprowadzone analizy pozwoliły na utworzenie nowej **zmiennej – indeksu pomyślnego starzenia się** na podstawie pytania o cechy pomyślnego starzenia się. Najwyższy wynik na skali pomyślnego starzenia się uzyskują osoby w wieku produkcyjnym niemobilnym, najniższy – emeryci, co pozwala stwierdzić, że im większy dystans dzieli osobę do okresu starości, tym indeks pomyślnego starzenia się wydaje się wyższy. Najprawdopodobniej negatywne wydarzenia i zjawiska związane ze starością sprawiają, że tej fazie życia przypisywanych jest mniej pozytywnych cech.

W przypadku prowadzonej analizy zmienne składające się na indeks pomyślnego starzenia się utworzyły trzy spójne wymiary.

- wymiar psychiczny pomyślnego starzenia się, który opisano takimi cechami pomyślnego starzenia się jak: dobre nastawienie do życia, dobre relacje i więź uczuciowa w rodzinie, zdrowie psychiczne i satysfakcja życiowa;
- wymiar fizyczno-materialny pomyślnego starzenia się, zdefiniowany trzema cechami: zdrowie i sprawność fizyczna, zabezpieczenie finansowe i niezależność finansowa oraz niezależność od pomocy innych;
- wymiar aktywności pomyślnego starzenia się, na który składają się takie zmienne jak: kontakty z innymi i aktywność, hobby i zainteresowania, jak również posiadanie celów i marzeń na przyszłość.

Badania pozwoliły stwierdzić, że najbardziej istotnym z punktu widzenia pomyślnego starzenia się wymiarem jest wymiar psychiczny, najmniej ważny, co znalazło odbicie w indeksie cech pomyślnego starzenia się, jest wymiar aktywności. Brak zainteresowania aktywnością, przekładający się na pomijanie tego aspektu życia w okresie starości, znajduje potwierdzenie w ogólnych tendencjach panujących w populacji dorosłych Polaków, którzy emeryturę, a więc i starość kojarzą z czasem wolnym, którego jednak nie zamierzają spędzać w sposób aktywny. Wymiar psychiczny jest w znacznie większym stopniu istotny dla kobiet, osób z wyższym wykształceniem i w przedziale wiekowym 40-60 lat. Wymiar materialno-fizyczny okazał się ważniejszy dla kobiet, osób z wyższym wykształceniem i osób młodszych. Wyniki analiz pozwoliły stwierdzić, że Polacy definiują pomyślne starzenie się głównie przez pryzmat sprawności fizycznej i zdrowia. Szeroko rozumiana aktywność nie jest uważana za istotny element pomyślnego starzenia się. Zmiennymi socjodemograficznymi, które są istotne dla kształtowania się różnic w postrzeganiu procesu pomyślnego starzenia się, okazały się przede wszystkim: płeć, wykształcenie i wiek.

5.3. Postrzeganie emerytury

Prowadzona analiza pozwoliła na stworzenie dwóch narzędzi pomiarowych - skali postrzegania emerytury. W celu stwierdzenia, jakie skojarzenia mają respondenci z emeryturą, a w konsekwencji ustalenia, jak postrzegają ten czas w swoim obecnym albo przyszłym życiu, poproszono ich o wskazanie cech, które przypisałiby do emerytury. Zestaw cech podzielono na dwie kategorie – skojarzenia negatywne (zły stan zdrowia, bieda, samotność, nuda, uzależnienie od innych) i pozytywne (spełnianie marzeń, aktywność, możliwości, autonomia, uczenie się), które jednocześnie w znacznym stopniu łączą się z aktywnością na emeryturze. Wykorzystując technikę indeksacji, oba zestawy skojarzeń posłużyły do zbudowania wspomnianych **narzędzi pomiaru: skali pozytywnego postrzegania emerytury i skali negatywnego postrzegania emerytury.**

Należy stwierdzić, że zdecydowana większość Polaków (ponad 4/5) deklaruje negatywne postrzeganie emerytury. Sprzyja temu bycie osobą samotną, rozwiedzioną, owdowiałą. Respondenci deklarujący taki stan cywilny częściej postrzegają emeryturę negatywnie. Także poziom wykształcenia jest czynnikiem sprzyjającym negatywnemu postrzeganiu emerytury. Obserwuje się w tym przypadku zależność o kierunku odwrotnym, tzn. im niższy poziom wykształcenia respondenta, tym częściej emerytura jest postrzegana negatywnie. Negatywnemu postrzeganiu emerytury sprzyja również uznawanie za ważny lub bardzo ważny fizyczno-materialnego wymiaru pomyślnego starzenia się.

Czynnikami społeczno-demograficznymi, które sprzyjają pozytywnemu postrzeganiu tego okresu w życiu, są dobra ocena sytuacji materialnej gospodarstwa domowego, wysoki miesięczny dochód, wykształcenie wyższe i aktywność zawodowa. W analizie wymiarów stwierdzono występowanie zależności pomiędzy wymiarem psychicznym pomyślnego starzenia się a pozytywnym postrzeganiem emerytury. Im większa waga jest przypisywana temu wymiarowi, tym wyższy zakres pozytywnego postrzegania emerytury. Podobna zależność dotyczy wymiaru aktywności pomyślnego starzenia się. W analizie stwierdzono występowanie istotnej statystycznie korelacji pomiędzy indeksem pomyślnego starzenia się a postrzeganiem emerytury. Otóż respondenci z wysokim indeksem pomyślnego starzenia się częściej postrzegają emeryturę pozytywnie. Występowanie zależności pomiędzy wymiarem aktywności pozytywnego starzenia się a skalą pozytywnego postrzegania emerytury potwierdza podkreślane w literaturze przedmiotu przekonanie, że bycie aktywnym w rozumieniu podtrzymywania kontaktów z innymi osobami, nie tylko z rodziną, rozwijanie zainteresowań i hobby, a także posiadanie celów i marzeń pozwala na budowanie pozytywnego obrazu przyszłości, jaka jest jeszcze przed jednostką.

5.4. Przygotowanie do emerytury

Ważnym i niewystarczająco zbadanym na płaszczyźnie analiz socjologicznych zagadnieniem poruszonym w monografii była kwestia definiowania i podejmowania przez Polaków przygotowania do emerytury. Prowadzone analizy potwierdziły wskazywany przez innych autorów zajmujących się zagadnieniami aktywnego starzenia się niski poziom zainteresowania aktywnością²⁵ definiowaną inaczej niż tylko jako aktywność fizyczna czy zdrowy tryb życia.

Różne sposoby rozumienia procesu przygotowywania się do emerytury utworzyły trzy spójne wymiary.

Schemat: Wymiary przygotowania do emerytury

²⁵ J. Czapiński, P. Błędowski, *Aktywność społeczna osób starszych w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza społeczna 2013*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2014.

Wymiar aktywności intelektualnej	Wymiar aktywności o charakterze społeczno-ekonomicznym	Wymiar aktywności prozdrowotnej
• Pielęgnowanie własnych zainteresowań, rozwijanie nowych umiejętności i udział w kursach/szkoleniach podnoszących poziom wiedzy o finansach/zdrowym stylu życia określono jako wskaźniki empiryczne traktowania przygotowywania się do emerytury w rozumieniu aktywności intelektualnej.	• Oszczędzanie na emeryturę, utrzymywanie bliskich relacji z rodziną i utrzymywanie kontaktów nie tylko z ludźmi z pracy określono jako wskaźniki empiryczne traktowania przygotowywania się do emerytury w rozumieniu społeczno-ekonomicznym.	• Prowadzenie zdrowego stylu życia, by być sprawnym na stare lata, systematyczna aktywność fizyczna i podejmowanie regularnych badań profilaktycznych, aby przeciwdziałać chorobom, to z kolei wskaźniki rozumienia przygotowywania się do emerytury jako aktywność prozdrowotna.

Źródło: opracowanie na podstawie wyników badań własnych

Na podstawie wyodrębnionych wymiarów przygotowane zostały trzy kolejne narzędzia pomiarowe: skale pomiarowe postrzegania procesu przygotowywania się do emerytury jako aktywności intelektualnej, aktywności społeczno-ekonomicznej i aktywności prozdrowotnej.

Prowadzona analiza miała na celu zweryfikowanie stworzonego modelu, w którym pozytywne nastawienie do emerytury i starości wpływa na podjęcie konkretnych indywidualnych działań w ramach przygotowania do emerytury i aktywności na emeryturze. Przygotowanie w rozumieniu Polaków ma polegać przede wszystkim na zabezpieczeniu finansów, prowadzeniu zdrowego stylu życia, by być sprawnym na stare lata, i utrzymywaniu bliskich relacji z rodziną. Analiza utworzonych na potrzeby badania wymiarów przygotowania do emerytury wykazała, że najmniej ważny jest wymiar aktywności intelektualnej, a największe znaczenie ma wymiar aktywności społeczno-ekonomicznej.

Analiza potwierdziła tezę, według której osoby pozytywnie nastawione do okresu starości i emerytury przygotowują się do emerytury bardziej świadomie i aktywnie. Badając zależność pomiędzy wymiarami pomyślnego starzenia się a wymiarami aktywności definiujących przygotowanie do emerytury okazało się, że im większa waga przypisywana jest przez respondentów wymiarowi psychicznemu pomyślnego starzenia się, tym większe znaczenie przypisywane jest aktywności w dwóch wymiarach społeczno-ekonomicznym i

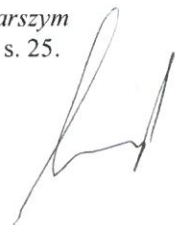
nowych umiejętności: zmiana zakresu obowiązków i podjęcie łatwiejszej pracy, przejście z pracy na pełny etat do pracy w niepełnym wymiarze godzin, prowadzenie negocjacji z pracodawcą, by pracować dłużej, niż przewiduje ustawowy wiek emerytalny. Sprawdzenie, czy wskazane sposoby przygotowania do emerytury są rzeczywiście realizowane, czy tylko deklarowane przez Polaków, wymaga przeprowadzenia kolejnych badań, które habilitantka chciałaby w przyszłości podjąć i poszerzać, przyczyniając się do rozwoju subdyscypliny socjologii starości.

Za najważniejsze osiągnięcia w przedstawionej monografii, które w mojej opinii mają istotny wpływ na rozwój dyscypliny naukowej, uważam:

- **Wkład w rozwój teorii socjologii, którego istotą jest weryfikacja założeń postulatów teorii aktywności.** Teoria aktywności jest związana z ujęciem charakterystycznym dla symbolicznego interakcjonizmu, kładącego nacisk na społeczną interakcję i jej wpływ na rozwój koncepcji samego siebie wśród ludzi starszych. Zakłada ona, że aktywniejsze osoby starsze są bardziej usatysfakcjonowane swoim życiem²⁶. Przeprowadzone badania empiryczne potwierdziły te założenia, m.in. wskazując, że osoby aktywne zawodowo bardziej pozytywnie postrzegają starość i emeryturę niż osoby bierne. Teoria aktywności zakłada również, że sukces starości zależy od zdolności kontynuowania aktywnego życia oraz m.in. od zachowania pozytywnych relacji społecznych²⁷. Przeprowadzone analizy potwierdziły, że negatywnemu postrzeganiu emerytury sprzyjają między innymi bycie osobą samotną, rozwiedzioną, owdowiałą. Reasumując, należy zauważyć, że wyniki analizy korelacyjnej potwierdziły tezę, według której osoby pozytywnie nastawione do okresu starości i emerytury rozumieją przygotowania do emerytury jako bardziej świadomy i aktywny proces jednostkowy niż osoby nastawione do emerytury negatywnie. Badając zależność pomiędzy wymiarami pomyślnego starzenia się a wymiarami autodefinicji przygotowania do emerytury, ustalono, że im większa waga przypisywana jest przez respondentów wymiarowi psychicznemu pomyślnego starzenia się (pomyślnie starzenie się jest „składową” nastawienia do starości i emerytury), tym większe znaczenie przypisywane jest aktywności w dwóch wymiarach – społeczno-ekonomicznym i

²⁶ J. Halicki, *Spoleczne teorie starzenia się*, w: *Zostawić ślad na ziemi*, red. M. Halicka, J. Halicki, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006, s. 258–262.

²⁷ B. Stelcer, *Sukces starości – w poszukiwaniu wyznaczników zadowolenia z życia wśród osób w starszym wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, Poznań 2013, s. 25.

prozdrowotnym. Podobnie w przypadku wymiaru fizyczno-materialnego pomyślnego starzenia się – im oceniany jest on jako ważniejszy, tym wyżej oceniana jest aktywność społeczno-ekonomiczna i prozdrowotna jako wymiary autodefinicji przygotowania do emerytury. Dodatkowo zaobserwowano dodatnią korelację między wymiarem aktywności pomyślnego starzenia się a wymiarem aktywności prozdrowotnej autodefinicji przygotowania do emerytury. Jednocześnie prowadzone analizy ujawniły korelację między pozytywnym obrazem emerytury (druga składowa nastawienia do starości i emerytury) a ważnością wymiarów autodefinicji przygotowania do emerytury. Im obraz emerytury jest bardziej pozytywny, tym aktywność intelektualna i prozdrowotna są ważniejszymi wymiarami autodefinicji przygotowania do emerytury. Powyższe korelacje odtwarzają się również dla subpopulacji osób na emeryturze. Emeryci mający pozytywny obraz emerytury wskazują jednocześnie aktywność intelektualną jako ważny element przygotowania do emerytury. W kontekście przygotowania do emerytury najważniejszym obszarem aktywności dla emerytów jest aktywność prozdrowotna, uważają tak osoby o wysokim indeksie pomyślnego starzenia się, uznające jednocześnie za ważne wymiar fizyczno-materialny i wymiar psychiczny pomyślnego starzenia się.

- Wkład w rozwój teorii biegu życia (inaczej przebiegu życia, cyklu życia), która jest raczej ramą koncepcyjną służącą zbieraniu i interpretacji danych niż spójnym systemem teoretycznym. Podstawowe założenia dotyczące starzenia się w ramach tego nurtu dotyczą m.in. procesów społecznych, które przebiegają od urodzin do śmierci jednostki, a kształtowane są przez czynniki społeczno-kulturowe. Przyjmując w prowadzonej analizie zaproponowane przez Marię Ossowską znaczenie pojęcia pokolenia jako kategorii osób znajdujących się w tej samej fazie życia, posiadającej te same własności²⁸, zaproponowałam powiązanie klasyki socjologii z jej nowym nurtem, jakim jest właśnie koncepcja biegu życia. Spojrzenie na starzenie się z perspektywy biegu życia jednostki pozwala na pełniejsze wyjaśnienie zagadnień związanych ze starością i starzeniem się w warunkach dynamicznych przemian, jakie następują we współczesnym społeczeństwie polskim. Wkład w rozwój powyższej koncepcji polegał na ustaleniu, że obok pozytywnych postaw wobec starzenia się i starości fundamentami pozytywnego nastawienia do okresu starości i emerytury są pomyślne starzenie się i

²⁸ M. Ossowska, *Koncepcja pokolenia*, „Studia Socjologiczne” 1963, nr 2(9), s.48.

pozytywny obraz emerytury jako odrębnej fazy życia, na co wskazuje analiza autodefinicji pomyślnego starzenia się.

- Przeprowadzone analizy poszerzyły stan wiedzy na temat uwarunkowań społeczno-ekonomicznych mających wpływ na przyjmowane przez Polaków postawy wobec starości i starzenia się w trzech spójnych wymiarach: poznawczym, emocjonalnym, behawioralnym.
- Praca dostarczyła oryginalnych narzędzi w postaci dwóch odrębnych kwestionariuszy, dzięki którym możliwe było przeprowadzenie badań, po pierwsze, dotyczących postaw wobec starości i po drugie, nastawienia do emerytury i sposobów przygotowania do niej.
- Praca zawiera nowe dane zgromadzone na podstawie badań na dwóch reprezentatywnych statystycznie próbach Polaków, co pozwala na dokonywanie pewnych uogólnień dotyczących badanych zagadnień i prowadzenie dyskusji nad zagadnieniami przygotowania do emerytury.
- Rezultaty moich badań poszerzają wiedzę na temat postaw wobec starości i emerytury, co w efekcie pozwala odpowiedzieć na pytania:
 - jak praktykowane jest przygotowanie do emerytury wśród Polaków,
 - jak rozumiane jest przygotowanie do emerytury,
 - i co oznacza dla Polaków pomyślne starzenie się.

6. Czemu mają służyć te badania? Czyli o potencjale aplikacyjnym przedstawionych rezultatów

Badania zaowocowały stworzeniem narzędzi pomiarowych dotyczących takich zjawisk, jak:

- Definiowanie pomyślnego starzenia się: indeks pomyślnego starzenia się z uwzględnieniem jego wymiarów
- Obraz emerytury: skala pozytywnego obrazu emerytury i skala negatywnego obrazu emerytury;
- Proces przygotowania do emerytury: skala przygotowania się do emerytury jako aktywności intelektualnej; skala przygotowania się do emerytury jako aktywności społeczno-ekonomicznej; skala przygotowania się do emerytury jako aktywności prozdrowotnej

- Sposoby prowadzenia przygotowań do emerytury: skala zmiany warunków zatrudnienia; skala aktywnego poszukiwania informacji

Powyższe narzędzia mogą zostać wykorzystane przez innych badaczy, jak również praktyków do pomiaru wspomnianych powyżej zjawisk, co jest tym ważniejsze, że zjawiska te dotyczą stale powiększającej się grupy osób starszych. Emerytury w obecnych czasach na skutek wydłużającego się życia trwają nie kilka, a kilkanaście lub kilkadziesiąt lat. Mając to na uwadze, należy monitorować wszystkie zjawiska dotyczące emerytury, w tym przygotowania do niej na wszelkich istotnych płaszczyznach.

Trzeba wyraźnie podkreślić, że walor aplikacyjny prezentowanych badań aspekcie poznawczym może okazać się cenny, zważywszy, że o ile wiedza na temat zjawisk starzenia się jest dostatecznie udokumentowana w literaturze socjologicznej z zakresu takich subdyscyplin jak socjologia medycyny, zdrowia i choroby czy rodziny, o tyle niewiele jest publikacji dotyczących aktywnego przygotowania tak do samej starości, jak i emerytury. Wziąwszy pod uwagę zbliżające się liczne konsekwencje postępującego starzenia się społeczeństwa polskiego oraz stosunkowo niewielkie zainteresowanie nie tylko socjologii tą tematyką, prezentowane badania stanowią przyczynek do powiększenia zbioru rzetelnych informacji i analiz dotyczących zagadnień starości, pomyślnego starzenia się, przygotowania do emerytury. Zaskakujące jest, że tematyka ta w tak niewielkim zakresie jest eksplorowana tak na poziomie teoretycznym, jak też w badaniach empirycznych.

Przeprowadzone przeze mnie analizy nie przyniosły jednoznacznej odpowiedzi na wszystkie postawione pytania, ale ich wyniki zainspirowały mnie do dalszych badań i wskazały, w jakich kierunkach mogłyby one podążać. Warta podjęcia byłaby kwestia aspiracji życiowych osób będących na emeryturze. Interesujące mogłoby być poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: jakie procesy warunkują otwartość na doświadczanie starości, planowanie przygotowań do niej. Wreszcie, zaprezentowane w mojej monografii badania podlegają wszystkim ograniczeniom, jakie niosą ze sobą badania ilościowe. Warto więc w przyszłości uzupełnić je o dane uzyskane w badaniach jakościowych.

7. Literatura cytowana:

1. Bień B. (red.), *Family caregiving for the elderly in Poland*, Trans Humana, Białystok 2006.
2. Czapiński J, Góra M., *Świadomość „emerytalna” Polaków*, Publikacje Europejskiego Kongresu Finansowego, Warszawa 2016.

3. Czapiński J., Błędowski P., *Aktywność społeczna osób starszych w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza społeczna 2013*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2014.
4. Czekanowski P., *Społeczne aspekty starzenia się ludności w Polsce. Perspektywa socjologii starości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2012.
5. GUS, *Przejście z pracy na emeryturę*, 2007.
6. Halicki J., *Społeczne teorie starzenia się*, w: *Zostawić ślad na ziemi*, red. M. Halicka, J. Halicki, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006, s. 258–262.
7. Marshall V.W., Yaylor P., *Restructuring the Lifecourse: Work and Retirement*, in: *The Cambridge Handbook of Age And Ageing*, ed. M.L. Johnson, Cambridge University Press, Cambridge 2005. p. 572–583.
8. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Dezaktywizacja osób w wieku okołiemerytalnym*, MPiPS, Warszawa 2008.
9. Mossakowska M., Więcek A., Błędowski P (red.), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce (PolSenior)*, Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań 2012.
10. Mucha J., Krzyżowski Ł. (red.), *Ku socjologii starości. Starzenie się w biegu życia jednostki*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2011.
11. Organiściak-Krzykowska A., *Konsekwencje społeczno-ekonomiczne sytuacji demograficznej w Polsce*, w: *Sytuacja demograficzna Polski jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, red. J. Hryniewicz, J. Witkowski, A. Potrykowska, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2018, s. 130–145.
12. Ossowska M., *Koncepcja pokolenia*, „Studia Socjologiczne” 1963, nr 2(9), s. 47–51.
13. Piotrowski J., *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie*, Wyd. PWN, Warszawa 1973.
14. Stelcer B., *Sukces starości – w poszukiwaniu wyznaczników zadowolenia z życia wśród osób w starszym wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, Poznań 2013.
15. Szatur-Jaworska B., *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, ASPRA-JR, Warszawa 2000.
16. Szukalski P., *Zagrożenie czy wyzwanie – proces starzenia się ludności*, „Polityka Społeczna” 2006, nr 9, s. 6–10.
17. Tarkowska E., *Czas w życiu Polaków. Wyniki badań, hipotezy, impresje*, PAN, Warszawa 1992.

8. OMÓWIENIE POZOSTAŁYCH OSIĄGNIĘĆ NAUKOWO-BADAWCZYCH (ARTYSTYCZNYCH)

Moje pozostałe osiągnięcia naukowo-badawcze obejmują badania nad procesem starzenia się, aktywnością osób starszych w tym: aktywnością na emeryturze, przygotowaniem do emerytury, aktywnością edukacyjną, miejscem i rolą osób starszych w społeczeństwie i rodzinie, procesem starzenia się społeczeństwa, kapitałem społecznym w kontekście zmian społeczno-kulturowych. Zainteresowania starością nie ograniczam jedynie do pracy naukowo-

badawczej, ale również popularyzuję to zagadnienie w różnych gremiach w celu budowania pozytywnego klimatu wokół tego zjawiska. Pokłosiem tej działalności jest współpraca z Lubelskim Uniwersytetem Trzeciego Wieku jak i prace popularnonaukowe, których pełną listę przedstawiłam w wykazie dorobku habilitacyjnego. Poniżej prezentuję główne kierunki i najbardziej istotne wyniki badań dotyczące starości i kapitału społecznego.

A. Aktywność osób starszych i postawy wobec starości własnej i cudzej

Moje badania nad aktywnością osób starszych obejmują kilka obszarów, takich jak:

1. Przygotowanie do emerytury
2. Miejsce i rola osób starszych w społeczeństwie i rodzinie
3. Aktywność edukacyjna

A.1. Przygotowanie do emerytury

Badania nad aktywnością osób starszych jako zjawiskiem społecznym realizowałam w ramach międzynarodowego projektu badawczego BALL Be Active through Lifelong Learning ERASM US + 2014-2016. Partnerami projektu byli:

- Evris Foundation Islandia
- U3A Reykjavik Islandia
- Lubelski Uniwersytet Trzeciego Wieku (LUTW)
- Universidad Permanente de la Universidad de Alicante (UPUA) Hiszpania

(Strona projektu <http://www.ball-project.eu/pl>)

Badanie obejmowało trzy kraje: Polskę, Hiszpanię i Islandię. W Polsce próba badawcza wynosiła 823 osoby. Najbardziej interesujące wyniki badań w Polsce można ująć w następujących stwierdzeniach:

- Negatywne skojarzenia z emeryturą częściej mają pracujący niż będący już na emeryturze. Ze złym stanem zdrowia, biedą, samotnością i uzależnieniem od innych częściej kojarzą emeryturę pracujący. Obie badane subpopulacje emeryturę kojarzą przede wszystkim z czasem wolnym. Badani w obu grupach wskazują na konieczność prowadzenia przygotowań do emerytury, jednak w obu subpopulacjach jest znaczny odsetek osób, które nie przygotowywały się do emerytury (ponad 80%) lub, w przypadku pracujących, nie zamierzają tego robić.
- Tak emeryci, jak i pracujący wskazują konieczność zmiany wizerunku emerytury na bardziej pozytywny. Budowanie pozytywnego obrazu tej fazy życia zdaniem obu badanych grup powinno opierać się przede wszystkim na docenieniu kompetencji i doświadczenia emerytów poprzez zapewnienie im możliwości zatrudnienia.

– Wyraźnie zaznacza się różnica pomiędzy badanymi subpopulacjami w wyborze sposobów przygotowywania się do emerytury. Emeryci są w tym zakresie znacznie bardziej zachowawczy i bierni. Pracujący chętnie pogłębialiby wiedzę z tego zakresu na kursach i warsztatach, nie ograniczając się jedynie do zmiany zakresu obowiązków czy pracy w niepełnym wymiarze godzin. W obu podgrupach można wskazać cztery zasadnicze obszary tematyczne powiązane z przygotowaniem do emerytury: zdrowie, rodzina i relacje rodzinne, zarządzanie czasem, kultura i wypoczynek.

– W obu badanych podgrupach wyraźnie zaznacza się negatywne postrzeganie przyszłej sytuacji emerytów w Polsce. Wyniki te zostały przedstawione w monografii oraz artykułach:

1. M.D. Adamczyk, *Aktywnie ku emeryturze*, Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej Oddział w Lublinie, Lublin 2015.
2. M. Adamczyk, *Przygotowanie do emerytury w kontekście kapitału ludzkiego osób starszych – prezentacja wyników badania BALL – Be Active through Lifelong Learning*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2017, nr 2(50), s. 370–379.
3. M. Adamczyk, *Active Aging as an Element of Modern Approach to the Process of Preparation to Retirement*, „Transformacje - Pismo Interdyscyplinarne” 2016, nr 3–4, s. 286–302.

A.2. Miejsce i rola osób starszych w społeczeństwie i rodzinie

Postępujące procesy starzenia się społeczeństwa polskiego ujawniły szeroki krąg zagadnień związanych z funkcjonowaniem osób starszych w społeczeństwie i rodzinie. Szczególnie wyraźnie dały o sobie znać: zmiana roli osoby starszej w rodzinie, postawy wobec osób starszych. Rezultaty analiz dotyczących tego problemu prezentują książka pod redakcją, publikacja popularnonaukowa pod redakcją wydana w czterech językach obcych, artykuły, jeden tom czasopisma z listy ministerialnej „Roczniki Nauk Społecznych”:

1. M. Adamczyk, *University of the Third Age – A Place of Social Participation and Active Aging*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2017, 9(45) nr 2, s. 73–86.
2. M. Adamczyk, *Active and Healthy Aging as an Element of Social Integration of Older Adults*, w: *Społeczne aspekty zdrowia: wybrane zagadnienia = Social aspects of health: selected issues*, red. J. Kinal, W. Guz, Stowarzyszenie Naukowe Przestrzeń Społeczna i Środowisko, Rzeszów 2017, s. 66–77.

3. M. Adamczyk, *Jakość życia i funkcjonowanie osób starszych w rodzinie i poza nią*, w: *Rodzina polska. Dylematy i funkcjonowanie*, red. M. Szyszka, Instytut Sądecko-Lubelski, Lublin 2013, s. 65–78.
4. M. Adamczyk, *Więzi rodzinne w procesie pozytywnego i aktywnego starzenia się*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2015, 59, nr 4 (232), s. 3–21.
5. M. Adamczyk, *Proces starzenia się populacji szansą na wzmocnienie działalności wolontarystycznej i prywatnych przepływów międzypokoleniowych w społeczeństwie polskim*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Sociologica”, t. 6, nr 2, 2014, s. 34–52.

A.3. Aktywność edukacyjna osób starszych

Niezwykle ważnym obszarem aktywności osób starszych związanym z przygotowaniem do pomyślnego przeżywania okresu starości jest aktywność edukacyjna. Powinna ona przebiegać równolegle z rozwojem aktywności społecznej osób starszych. Tego typu aktywność nie tylko umożliwia bowiem poszerzenie wiedzy i nabywanie nowych umiejętności czy kompetencji, ale pozwala również na aktualizację umiejętności oraz wiedzy już posiadanej. Aktywność edukacyjna pełni również niezwykle istotną rolę w tworzeniu więzi społecznych, tym samym jest elementem niezbędnym do pomyślnego, aktywnego i szczęśliwego przeżywania starości. W badaniach nad aktywnością edukacyjną zjawisko to ujmowałam wielowymiarowo, odwołując się m.in. do ideału wychowania twórczego zaproponowanego przez Floriana Znanieckiego i to inspiracja tymi założeniami pchnęła mnie do zajęcia się edukacją młodzieży, a następnie aktywnością edukacyjną osób starszych. Uzyskane wyniki dostarczyły wiedzy na temat specyfiki i złożoności aktywności edukacyjnej osób starszych. Wyniki te zostały przedstawione w następujących publikacjach:

1. M. Adamczyk, *Modele edukacji osób starszych*, „Edukacja – Technika – Informatyka”, 2017, nr 3, s. 32–37.
2. M. Adamczyk, *Aktywność edukacyjna osób starszych*, „Edukacja – Technika – Informatyka”, 2017, nr 2, s. 56–61.
3. M. Adamczyk, A. Budny, *Lifelong Learning as an Important Element of the Social Integration of the Elderly*, „Opuscula Sociologica” 2016, nr 4, s. 81–93 (Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na opracowaniu materiałów z zakresu kształcenia ustawicznego w kontekście integracji społecznej osób starszych. Mój udział procentowy szacuję na 50%).

4. M. Adamczyk, *The Ideals and Goals of Education according to Florian Znaniecki's Sociological Theory*, "Universitas Gedaensis" 2013, t. 46, nr 25, s. 119–142.

B. Proces starzenia się społeczeństwa

Specyfika starzenia się społeczeństwa polskiego, polegająca m.in. na feminizacji, singularyzacji, procesie podwójnego starzenia się, w szczególności sposób skłania do analiz i badań. Analizy dotyczące trendów demograficznych i zjawisk typowych dla starzenia się ludności w Polsce obrałam za punkt wyjścia do pogłębionych refleksji pozwalających na ocenę obszarów newralgicznych dla procesu aktywnego starzenia się i będących podstawą do dalszych analiz:

1. M. Adamczyk, *Starzenie się społeczeństwa polskiego w świetle koncepcji zrównoważonego rozwoju*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej / Organizacja i Zarządzanie” 2017, z. 106, s. 105–113.
2. M. Adamczyk, *Aging of the Society as a Challenge to Sustainable Development – for Example the Polish And Latvian Society*, w: *Annual Proceedings of International Scientific Conferences*, red. V. Mensikovs (red.), Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgads "Saule" Daugavpils, 2018, s. 5–12.
3. M. Adamczyk, *Specyfika procesów starzenia się ludności województwa lubelskiego*, w: *Sytuacja demograficzna województwa lubelskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, T. 12, red. J. Hryniewicz, A. Potrykowska, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2017, s. 101–117.

C. Kapitał społeczny

Odrębny obszar moich zainteresowań badawczych stanowi teoria kapitału społecznego i aplikacja praktyczna założeń tej teorii. Kapitał społeczny jest zjawiskiem trudnym do zmierzenia i jednoznacznego określenia, nie powinno to jednak prowadzić do negacji jego właściwości poznawczych czy wyjaśniających, dlatego też prowadząc badania nad kapitałem społecznym, analizowałam jego znaczenie dla budowania ładu społecznego, jaki i funkcjonowania rodziny. Interesowałam się również budowaniem jego zasobów w grupach zagrożonych wykluczeniem społecznym. Wyniki te zostały przedstawione m.in. w następujących publikacjach:

społecznym, analizowałam jego znaczenie dla budowania ładu społecznego, jaki i funkcjonowania rodziny. Interesowałam się również budowaniem jego zasobów w grupach zagrożonych wykluczeniem społecznym. Wyniki te zostały przedstawione m.in w następujących publikacjach:

1. M. Adamczyk, *Poszanowanie praw człowieka a zasoby kapitału społecznego*, „Roczniki Nauk Społecznych” Lublin 2015, t. 7(43), nr 4, s. 43–57.
2. M. Adamczyk, *Kapitał społeczny czynnikiem konstytutywnym współczesnego ładu społeczno-moralnego*, „Roczniki Nauk Społecznych” Lublin 2015, t. 7(43), nr 2, s. 201–219.
3. M. Adamczyk, *Grupa pokoleniowa jako czynniki różnicujący typ wytwarzanego kapitału społecznego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2014, 57, nr 1 (225), s. 55–80.
4. M. Adamczyk, *Kapitał kulturowy jako czynnik reprodukcji nierówności społecznych w teorii Pierre'a Bourdieu*, w: *Przemiany społeczne w Polsce i ich konsekwencje: perspektywa socjologiczna*, red. J. Grotowska-Leder, E. Rokicka, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 13–30.
5. M. Adamczyk, *Znaczenie rodziny w tworzeniu zasobów kapitału społecznego jednostki*, w: *Współczesna rodzina polska. Przemiany, zagrożenia i wyzwania*, red. A. Jabłoński, M. Szyszka, D. Gizicka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 259–273.
6. M. Adamczyk, *Kapitał społeczny szansą na budowanie partnerskich relacji we wspólnotach lokalnych*, w: *Pomoc jako zachowanie prospołeczne*, red. T. Zbyrad, B. Krempa, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 489–500.
7. M. Adamczyk, *Zaufanie grzybnią społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Zawirowania wokół zaufania. Wyobrażenia i rzeczywistość* red. J. Mariański, P. Prüfer, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2011, s. 59–74.
8. M. Adamczyk, *Kapitał społeczny osób z zaburzeniami zdrowia psychicznego*, w: *Ochrona zdrowia psychicznego. Wybrane zagadnienia społeczno-prawne*, red. J. Maciaszek, P. Bucoń, Wydawca WZNoS Stalowa Wola i Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Stalowa Wola 2011, s. 25–39.
9. M. Adamczyk, *Ressourcen des sozialen Kapitals in Polen und seine soziokulturellen Bedingungen*, „Keryks Religionspädagogisches Forum” 2010, nr 9, s. 287–314.

Podsumowanie działalności naukowej

W swojej pracy naukowej i popularnonaukowej w sumie opublikowałam 81 tytułów²⁹:

- 3 monografie, w tym jedną podoktorską i jedną przedstawioną w niniejszym postępowaniu do oceny (125 pkt)
- 1 pracę pod redakcją będącą pokłosem światowego zjazdu członków AIUTA – Międzynarodowego Stowarzyszenia Uniwersytetów Trzeciego Wieku (4 pkt)
- 2 redakcje naukowe numerów czasopisma „Roczniki Nauk Społecznych” (13 pkt. na liście B MNiSW)
- 15 artykułów w języku polskim w czasopismach z listy B MNiSW o łącznej liczbie 119 pkt
- 6 artykułów w języku angielskim (jeden jako współautor) z listy B MNiSW o łącznej liczbie 54 pkt
- 5 rozdziałów w języku angielskim w pracach zbiorowych (25 pkt)
- 36 rozdziałów w pracach zbiorowych w języku polskim (144 pkt)
- 6 artykułów przed doktoratem
- 1 współredakcja pracy popularnonaukowej wydanej w czterech językach
- 6 artykułów popularnonaukowych, w tym w języku angielskim, hiszpańskim, islandzkim

W sumie moje publikacje mają 471 punktów MNiSW. W bazie Google Scholar, POL-INDEX znajduje się 40 cytowań moich prac (**indeks Hirscha = 6, wyłączając autocytowania – 5**)

Byłam autorką 40 wystąpień na konferencjach polskich i międzynarodowych – wymieniałam je w wykazie dorobku. Uprawianie nauki łączę z działalnością dydaktyczną (byłam promotorem 46 prac i autorem 45 recenzji – wykaz prac i recenzji przedstawiłam w wykazie dorobku habilitacyjnego), organizacyjną i popularyzatorską, a swoje osiągnięcia w tym zakresie również przedstawiłam w wykazie dorobku habilitacyjnego.

Jestem autorką trzech ekspertyz, w tym dwóch dla międzynarodowego zespołu projektowego BALL – Be Active through Lifelong Learning ERASMUS +.

Brałam udział w czterech projektach naukowych, w tym jednym międzynarodowym.

Trzykrotnie otrzymałam Nagrodę Rektora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

²⁹ Szczegółowy wykaz prac przedstawiłam w wykazie dorobku habilitacyjnego.

Działalność dydaktyczna i organizacyjna, pozostałe osiągnięcia

Działalność dydaktyczną prowadzę na kierunkach: socjologia, bezpieczeństwo narodowe, pedagogika, pedagogika specjalna, doradztwo kariery na studiach I stopnia w trybie dziennym i e-lerningu. Przydzielone mi zajęcia obejmują zagadnienia związane ściśle z moimi kwalifikacjami doktorskim i zainteresowaniami naukowymi i dotyczą: metod badań społecznych, socjologii edukacji, wychowania, edukacji ustawicznej, geriatric i gerontologii społecznej (wykaz zajęć dydaktycznych przedstawiłam w wykazie dorobku habilitacyjnego). Na moją działalność organizacyjną i dydaktyczno-organizacyjną składa się kilka innych aktywności. Jestem redaktorem statystycznym w czasopiśmie Polskiego Towarzystwa Neofilologicznego „Neofilolog”, znajdującego się na liście B MNiSW. W latach 2015-2016 byłam członkiem międzynarodowego zespołu redakcyjnego książki "Odkryjmy dynamiczny trzeci wiek", która ukazała się w języku angielskim, polskim, hiszpańskim, islandzkim. Jestem aktywnym członkiem Rady Naukowej Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Lublinie (od 2015 r.). Od 2012 roku jestem członkiem Rady ds. Polityki Senioralnej przy Zarządzie Województwa Lubelskiego.

W swojej działalności na rzecz społeczności lokalnej współpracuję z Fundacją Integracji Lokalnej OMNES. Aktywnie uczestniczę w działalności organizacyjnej i społecznej na Uniwersytecie. Od dwóch kadencji jestem reprezentantem nauczycieli akademickich nieposiadających tytułu naukowego profesora lub stopnia naukowego doktora habilitowanego w Senacie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. W latach 2013-2017 byłam przedstawicielem Wydziału w Senackiej Komisji ds. Jakości Kształcenia KUL, pełnomocnikiem Dziekana WNS KUL ds. Jakości Kształcenia oraz członkiem Wydziałowej Komisji WNS KUL ds. Jakości Kształcenia. W latach 2012-2014 byłam Kuratorem Koła Studentów Socjologii KUL. Szczegółowy wykaz moich aktywności zamieściłam w wykazie dorobku habilitacyjnego.

